

חינוך צבאי בחברה דמוקרטית של שנות ה-80

תא"ל אבי זהר

בחברה מודרנית מעמידה הסביבה בה מצוי החייל מערכת לחצים קשה שתלך ותגבר. מערכת לחצים זו הפועלת על החייל עלולה לפגוע קשות במוטיבציה שלו לשרת שירות צבאי בכלל ולהילחם בפרט. לארבעה מגומי הסביבה נודעת חשיבות יתר: האופי הפתוח והליברלי של החברה המערבית ה"מכשיר" פלורליזם רעיוני וביקורתיות; תקשורת ההמונים המתגברת בנקל על גבולות, ומשפיעה על תדמית האויב; קיומם של שטחים הנראים לכאורה כחסרי משמעות בטחונית, אולם ערכם האסטרטגי עצום; והמרחב והתחכום של שדה הקרב המודרני.

הגורם הראשון, אופיה הפתוח והליברלי של החברה הדמוקרטית המערבית, "סובל" כמעט כל דעה בכל תחום. הפלורליזם הרעיוני המלווה ביקורת, לעיתים מוצרית ולעיתים לא, מונע לפעמים התגבשות קונסנסוס לאומי לגבי מגוון רחב של עניינים, שחלקם נוגע למוטיבציה לשרת שירות צבאי. דוגמה מעניינת היא מחלוקת שהתעוררה בארה"ב לגבי מידת הצדק שיש בהתערבות האמריקנית בויאטנאם. הביקורת תורמת, לעיתים, להרגשה שהמלחמה ניתנת למניעה, ולהרגשה כי המלחמה אינה תוצאה של כוונת אויב, אלא תוצאה של ניהול פנימי לא נכון, שגיאות ארגוניות וביורוקרטיות, הסתבכות בנושאים, שאינם בתחום האינטרסים הישירים של המדינה, ועוד.

התקשורת ההמונית, שהיא הגורם השני במניין, הולכת ותופסת מקום יותר ויותר חשוב בחברה המודרנית באשר היא, בין אם זו חברה דמוקרטית או טוטאלטרית. הצבא והחיילים בחברה הדמוקרטית אינם יכולים להתחמק מחשיפת יתר לתקשורת ההמונית המרלגת על הגבולות ומותירה משקעים של דימויים, שלא תמיד עולים בקנה אחד עם מטרות הביטחון של המדינה ושל הצבא בו משרת החייל. במצב של רגיעה יחסית עלול גם אויב פוטנציאלי להיראות תמים על מסך הטלוויזיה ועל מסכי הקולנוע ולהישמע כזה דרך רמקולי מקלטי הרדיו. במצב של רגיעה יחסית נוטים האזרח והחייל בחברה המודרנית להיתפס לדימויים אנושיים ולדחוק את האיום הפוטנציאלי של האויב. האויב הפוטנציאלי בא לידי ביטוי

באמצעי התקשורת ההמונית בעיקר בהצגת הצדדים האזרחיים של חייו ועיסוקיו. אין הוא מציג את כוונתו להשליט את תורתו ולכבוש מרחבים. בל נשכח כי האויב הפוטנציאלי המתוחכם מפעיל שיטות תעמולה ו"כיסוי" לדמותו המאיימת. ברור אפוא כי בקרב ציבור רחב בחברה הדמוקרטית מצטיירת לעיתים דמות האויב שקטה ותמימה בהרבה מכפי שהיא באמת. ה"הכרות" היומיומית עם הדמות ה"חינונית" של האויב מפחיתה את החשש ויוצרת תהליך של "ריכוך" תדמית האויב על כל המשתמע מכך לגבי ייחוס כוונות לאויב, עצמת הסכנה, הידיעה למה מסוגל האויב, ועוד. הפער בין תדמית האויב לבין התנהגותו בשדה הקרב עלול ליצור, בעיקר בשלבי הלחימה הראשונים, "הלם קרב" שתוצאותיו יכולות להיות קריטיות.

כדי שלא ליפול ב"מלכודת" זו חייב החייל המודרני להיות בעל כושר הבחנה והפשטה שהוא תנאי לפירוש נכון של זרם האינפורמציה שמביאה התקשורת. אין כושר כזה ללא השכלה מינימאלית, ללא הסברה מכוונת וללא חינוך.

שטחים חינוניים, הגורם השלישי שנמנה לעיל, מקבלים מימד חדש לאור הטווח, המהירות וכוח ההרס של הנשק המודרני. בהתאם לנתוני הזירה עלולים שטחים כאלה להיות גם שטחים, שמי שאינו מצוי בנבכי התכנון והמידע יתקשה לראותם כחינוניים. הדברים אמורים במיוחד לגבי שטחים מרוחקים, לכאורה, שאין לגביהם הרגשה של "בית". הקושי לגבי השטחים השנויים במחלוקת הוא חריף, כאשר שטחים אלה הם חלק ממערכת אמצעים נגד תוקפנות אפשרית מצד מדינה, אפילו מקיימים עימה יחסי שלום. במצב כזה יכולה להישאל שאלה לגיטימית: אם היחסים תקינים, מדוע יש צורך בהחזקת שטחים אלה? כרוגמה היסטורית בעלת ממדים רחבים יכולה לשמש העובדה שארה"ב דגלה במשך שנים רבות בגישה שהיא יכולה להדיר את רגליה מעיסוק בבעיות גלובליות, אבל לפתע פתאום היא מצאה עצמה נאלצת לא רק להתערב במדיניות העולמית, אלא אף לעמוד בעצמה במלחמה קשה וכך היה הדבר הן במלחמת העולם הראשונה והן במלחמת העולם השנייה.

המרחב והתחכום של שדה הקרב המודרני, המהווים את הגורם הרביעי במניין, עלולים

לעורר אצל החייל את השאלה אם הוא חיוני שם. מכל המאסות של כלי המלחמה, הטילים ו"פעלולי" האלקטרוניקה תיתכן אצל החייל הרגשה שתרומתו לכל המערכת אפסית ביחס לסיכונים שהוא נוטל על עצמו. על מנת שיוכל להשתלב בשדה קרב כה מורכב, עליו להבין אותו ולפתח מודעות למקומו של הפרט במערכת, ולשם כך חייב החייל להיות בעל השכלה מינימאלית. כדי להתגבר על הרגשת הבדידות והניכור דרושה מוטיבציה גבוהה שיסודה בהכרת צדקת המלחמה. אין הכרה כזו ללא ידיעת העובדות והבנתן. ולשם כך דרושה הסברה, שמגמתה לחזק את המודעות למקומו של הפרט במערכת הכללית ולחשיבותו בה.

מערכת החינוך בצבא

מצב הדברים כפי שהוצג כאן מציב בפני מערכת החינוך הצבאית אתגרים חשובים. תפקידה של מערכת החינוך הוא שיפור איכות החייל שיסודה בכושר המקצועי ובמוטיבציה. התרומה המשמעותית של מערכת החינוך בתחום המקצועי היא בשיפור ההשכלה הן כבסיס להתקדמות מקצועית והן כמכשיר להתמצאות. הרמה הטכנית הנדרשת בשדה הקרב המודרני מרגישה את חשיבותה של ההשכלה. חשיבות רבה יש לעובדה כי בחברה הישראלית קיים מתאם חיובי בין ההשכלה לבין המוטיבציה לשרת בצבא. בישראל כבכל חברה מודרנית בה הסיכויים לרכישת השכלה אלמנטרית שווים לכאורה, יש לשאוף למנוע את קיומן של קבוצות חסרות השכלה באוכלוסיה. היעדר השכלה אלמנטרית לא זו בלבד שמונע תפקוד יעיל בעידן הטכנולוגיה, אלא אף מביא לניכור ולחוסר הזדהות עם החברה הסובבת.

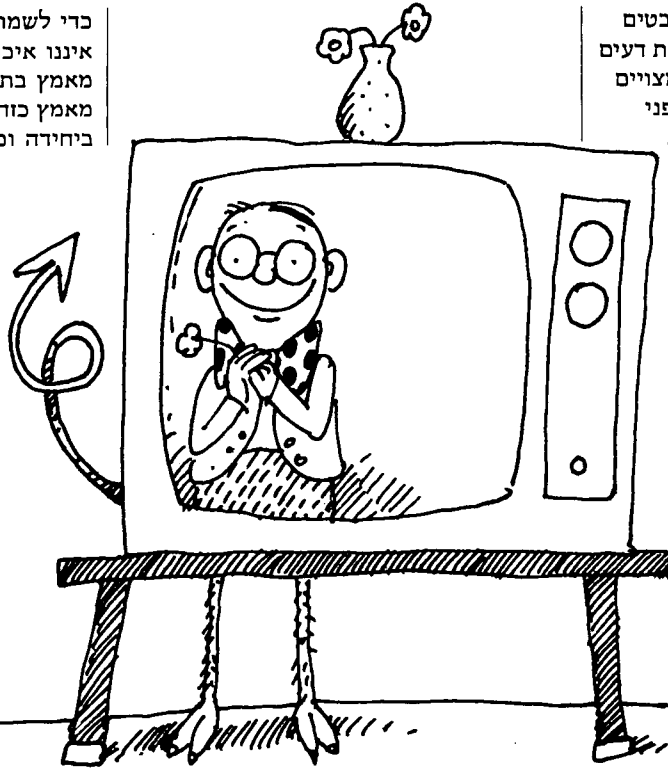
תחום אחר עימו חייבת מערכת החינוך להתמודד הוא הסברת התהליכים והמאורעות המתרחשים. דוגמה לכך יכולה לשמש הסברת נושא השלום. אין פירושו של השלום שסכנת המלחמה חלפה לחלוטין. משמעות הדבר היא הצורך בשמירה על מערכת צבאית כשירה ואף שמירה על שטחים חינוניים כדי למנוע סיכון גדול מדי. דבר זה הכרחי שיהיה ברור לחיילים. בנוסף לכל זאת על מערכת החינוך להימנע מפוליטיזציה, ועל כן היא פועלת, בדרך כלל,

כדי לשמור על יתרונו של צה"ל, שפירושו איננו איכות חיים אלא עצם הקיום, נדרש מאמץ בתחום הפעילות של מערכת החינוך. מאמץ כזה הוא שילוב של חינוך על ידי המפקד ביחידה ופעילות במסגרת מערכת החינוך.

לצורך השגת מטרות אלה על החינוך הצבאי לכלול פיתוח ערכים וטיפוחם, פיתוח השכלה ואורחות התנהגות בקרב חיילים ומפקדים בצה"ל, קליטת קבוצות חלשות באוכלוסייה במסגרת צה"ל והכשרתן לחיי חברה יוצרת, טיפול מיוחד בחיילים נושרים ובחיילים המגלים קשיי הסתגלות, והפעלת תכניות חינוך מיוחדות. על מנת להפעיל נוער זה במסגרת הצבאית על מערכת החינוך בצבא להפעיל תכניות חינוך ולקיים פעולות חברתיות בקרב קבוצות נוער האיכות על מנת לחזק את הזדהותן ומודעותן למטרות ישראל בארצו. יש לשלב נוער זה במערכת הטיפוח החברתי של קבוצות נוער בעייתי קודם גיוסן לצה"ל על-ידי הפעלת הגרני"ע והפעלת מורות ומערכות

חינוכיות נוספות למטרה זו.

המעשה החינוכי מחייב רצון. מתוך חובה בלבד לא יושג דבר. צריך גם שהרצון יגבר על הקשיים האובייקטיביים שיטורם בגודלה ובמורכבותה של המערכת הצבאית. צריך לעשות חינוך ולא לדבר על חינוך.

הכורח במקרה זה הוא הצידוק למעשה נוסח "אין ברירה". אפשר להדגים זאת על-ידי שאלת רמת הגולן. השאלה למי הזכויות על השטח חשובה, אולם היא נעשית משנית נוכח חשיבות השטח לביטחונה של ישראל. מרכיב ה"כורח" הוא דומיננטי ויהיה כזה, ככל הנראה, גם בעתיד ללא קשר למערכת היחסים בין ישראל לסוריה.

בתחומי הקונסנסוס הלאומי. כאשר היבטים מסוימים של נושאי יסוד אין בהם תמימות דעים במידה המצדיקה התייחסות אליהם כמצויים בתחומי הקונסנסוס הלאומי, עומדת בפני מערכת החינוך הצבאית האפשרות שלא

לעסוק בהם כלל. במקרה כזה משאירים לחייל את ההתמודדות עם התקשורת האזרחית רבת הפנים ללא תמיכת המערכת הצבאית. כאשר הדבר שלגביו אין קונסנסוס הוא מאותם הדברים שהיחס לגביהם עשוי להשפיע על המורטיבציה לשרת בצה"ל, אסור למערכת הצבאית שלא לעסוק בכך. במילים אחרות, ישנם מצבים בהם נאלצת מערכת החינוך של צה"ל (ובעיקר גורמי ההסברה שבה) לעסוק בעניינים שאין עליהם הסכמה כללית בדרגת הקונסנסוס הלאומי. המכניזם של חינוך והסברה במקרה כזה צריך להתבסס על העיקרון של צורך או בצורתו החריפה יותר כורח. יתרונו של עיקרון זה (וגם חסרונו אם משתמשים בו שלא בתום לב) הוא הימנעות מפולמוס של

"זכויות". ואין משנה הדבר אם קיימת "חוקה" כלשהי או שאינה קיימת. החשוב הוא – הצורך הביטחוני להמשך הקיום. חשוב שהשיקול במקרה כזה יהיה התרומה למוטיבציה לשרת ובשום אופן לא שיקול פוליטי מוטווה. המשמעות השניה של הכורח מתייחסת לתכני החינוך וההסברה.